

CONSIDERAȚII ASUPRA UNUI FRAGMENT DIN *BATRACHOMIOMACHIA* (v. 1—43), TRADUS DE MOISE NICOARĂ (1784—1861)

DE

A. PIATKOWSKI

Fragmentul din *Batrachomichia* asupra căruia ne îndreptăm atenția a fost publicat în *Istoria literaturii eline* în lecturi, antologie alcătuită de Iuliu Valaori, Cezar Papacostea și Gh. Popa-Lisseanu pentru clasa a VIII-a de liceu¹, după mss. 2442, f. 400—401 din Arhiva Moise Nicoară, care se află în Biblioteca Academiei, secția manuscrise.

Fragmentul, alături de o încercare similară a lui Iosif Kontz, datînd din 1816 (ms. B.A.R., nr. 5546) constituie una din primele transpuneri ale începutului miciei epopei în limba română.

Judecînd după datarea celorlalte manuscrise printre care este clasat, fragmentul a fost tradus în perioada anilor 1810—1815, răstimp în care Moise Nicoară, datorită activității sale politice din imperiul Austro-Ungar, a fost exilat și silit să-și găsească adăpost la București, în Țara Românească. Datele biografice ale acestui reprezentant de frunte al mișcării politice revendicative și protestatare inițiată de românii din Ardeal la începutul secolului al XIX-lea au fost adunate într-un volum publicat acum 25 de ani de Cornelia Bodea². Prieten personal cu Dimitrie Țichindeal și Petru Maior, Moise Nicoară are și numeroase merite pe tărîm cultural, fără să fi încredințat tiparului poeme și studii, după pilda ilustrilor săi prieteni.

Născut în anul 1784, Moise Nicoară a făcut studii umanistice la Oradea și la Pressburg (Bratislava), pe care le desăvîrșește apoi la Viena unde, în cursul anului 1808, își începe activitatea de luptător pentru cauza românilor bănățeni și ardeleni (C. Bodea, *op. cit.*, p. 18). La Pressburg a studiat temeinic latina și greaca cu prof. P. Bilnitze, ceea ce i-a îngăduit, mai tirziu, pe cînd se afla în exil la București, să predea limba latină. Prețuirea de care s-a bucurat în cercurile intelectuale din București se reflectă îndeosebi în legăturile de prietenie pe care le-a întreținut cu membrii familiei Văcărescu (*op. cit.*, p. 36—38 și corespondența publicată în volum).

Cercetarea Arhivei literare rămasă de la M. Nicoară dezvăluie rîvna unui distins intelectual dornic de a-și însuși, prin lecturi întinse, cunoștințe cât mai vaste despre operele de seamă ale literaturii europene (clasicismul francez îndeosebi), îmbinată cu străduința de a adapta la mijloacele de expresie ale limbii române formele și tiparele poetice folosite de scriitori clasici și moderni. Volumele de manuscrise literare din arhiva M. Nicoară (catalogate sub nr. 2442 și 3455, mss. rom.) cuprind zeci de traduceri în proză și în versuri, poezii originale în genul celor

¹ Editura Cartea românească, București, 1935, la p. 71.

² C. Bodea, *M. Nicoară, Rolul său de frunte pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943.

alcătuite de poezii Văcărești sau în cel abordat de Țichindeal, alături de întinse extrase din opere de seamă aparținând literaturilor străine. Cunoscător desăvârșit a nu mai puțin de 13 limbi, Nicoară citea cu egală ușurință limbile clasice, limbile romanice, germana, și câteva limbi slave. C. Bodea a publicat în volumul citat unele creații originale ale acestui luptător-poet, pe care istoriile noastre literare nu-l consemnează, datorită faptului că nu a publicat nimic din nenumăratele sale încercări poetice. Cu toate acestea, căutările febrile ale lui Nicoară pentru a găsi corespondentul potrivit unui termen poetic dintr-o limbă străină cît și năzuința sa de a scrie versuri în tipare devenite clasice, merită toată atenția.

Poetul preferat al lui Nicoară era Delille, iar dintre marii poeți dramatici ai veacului al XVII-lea îl prețuia în mod deosebit pe Racine. La Fontaine l-a îndemnat, întocmai ca și pe Țichindeal, să compună fabule, cum ar fi, între altele, *Leul și Broasca* (ms. rom. 2449, fila 8).

Fragmentul tradus din *Batrachomachia* are calități remarcabile de ordin metric și literar. Deși familiarizat cu versul alexandrin Nicoară a preferat pentru *Batrachomachia* un octonar trohaic.

Itată cum rezolvă începutul poemului :

Ἀρχόμενος πρῶτον Μουσῶν χορὸν ἐξ Ἑλικῶνος
ἔλθειν εἰς ἐμὸν ἦτορ ἐπέυχομαι εἰνεκ' αἰοιδῆς
ἦν νέον ἐν δέλτοισιν ἐμοῖς ἐπὶ γούνατι θῆκα

„Acum din Elicon toată/ ceata Muzelor în mine/ de s-ar pogori, să-mi scoată/ cîntecul cum se cuvîne/ care eu odinioară/ l-am semnat pe hîrtioară” (v. 1—6).

Rima este încrucișată în primele patru versuri și pereche în ultimele două, schemă pe care traducătorul o va păstra în restul fragmentului. Transpunerea în limba română a locuțiunii verbale Ἀρχόμενος... ἐπέυχομαι, cu aspect inchoativ, este bine rezolvată prin folosirea unui optativ (deziderativ), precedat de adverbul *acum*, care absoarbe din punct de vedere semasiologic înțelesul grupului χορὸν ἐλθεῖν εἰς ἐμὸν ἦτορ asupra căruia este dirijată acțiunea. Diminutivul *hîrtioară* (6) ca și *arșoară* (21) este folosit pentru a rima cu adverbul *odinioară*.

Analiza în continuare a fragmentului indică o surprinzătoare ocire a latinismelor în favoarea unor cuvinte cu mare putere de circulație în limba română.

5 θῆριν ἀπειρεσίην, πολεμόκλονον ἔργον Ἄρης
εὐχόμενος μερόπεσσιν ἐς οὐατα πᾶσι βάλεισθαι
πῶς μύες ἐν βατράχοισιν ἀριστεύσαντες ἔβησαν
γηγενέων ἀνδρῶν μιμούμενοι ἔργα Γηγάντων
ὧς ἔπος ἐν θνητοῖσιν ἔην· τοῖην δ' ἔχει ἀρχήν.

„Vrînd a spune 'ndelungata / vrajbă și cruntă bătaie/ în ce chip șoarecii-odată/ au vrut pe broaște să bată/ cu tinără, cu bătrînă / cît nici una să rămînă” (v. 7—12).

Economia mijloacelor de redare a înțelesului este remarcabilă. Traducătorul a condensat versul 5 din textul grec în „vrînd a spune” ceea ce li îngăduie să redea impecabil determinanții ἀπειρεσίη și πολεμόκλονος prin adjectivele rom. „îndelungat” și „crunt”. În schimb, traducerea participiului ἀριστεύσαντες, cu valoare de întregire predicativă, care în limba greacă indică totodată modul acțiunii și țelul pentru care șoarecii au pornit la luptă, este expandată în chip nefiresc: „au vrut pe broaște să bată/ cu tinără, cu bătrînă/ cît nici una să rămînă”/ și prelungită pînă în versul 13 „și suflînd izbîndă amară/, ca și cîndva către stele/ urieșii tari s'armară/. Însă a poveștii de jale/ precum s-au făcut de veste/ începutul așa este” (v. 13—18). Intenția traducătorului vizează ambele sensuri acumulate de participiul grec dar procedeul expandării depășește cu mult valorile semasiologice și sintactice din cuvîntul aflat în textul original. Economia de mijloace lexicale și opusul ei, expandarea, reapar pe tot parcursul celor 43 de versuri traduse, ca o trăsătură esențială.

O mențiune specială merită chipul în care Nicoară a redat violciunea dialogului între „șoarecele însetat” (Μῦς ποτε διψαλέος, v. 9) și „broasca bolboroață” (λιμνοχαρῆς πολύφημος, v. 12):

..... τὸν δὲ κατεῖδεν
 λιμνοχαρῆς πολύφημος, ἔπος δ' ἐφθέγγετο τοῖον·
 Ξεῖνε, τίς εἶ; πόθεν ἦλθες ἐπ' ἡύνα; τίς δέ σ' ὁ φύσας;
 πάντα δ' ἀλήθευσον, μὴ ψευδόμενόν σε νοιήσω·
 15 εἰ γὰρ σε γνοίην φίλον ἄξιον, ἐς δόμον ἄξω·
 δῶρα δέ τοι δώσω ξεινήια πολλὰ καὶ ἐσθλά.

„Pre acesta blind cu dulceață/ și gustînd doritele unde/ văzu-l broasca bolboroață/ și grăi : o frate, de unde/ și cum ai venit aice/ la ceste ape de ferice ?/ Cine te-au născut pe lume ?/ spune-mi toate cu dreptate/ că de voi cunoaște anume/ că spui vorbe adevărate/ te-oi primi frate de cruce/ și la casa mea te-oi duce” (v. 25–36).

În redarea vorbirii directe se observă o frapantă influență a ritmului poeziei populare, care nu se întîlnește nici la Tichindeal, nici la Budai-Deleanu. Deosebit de izbită ni se pare transpunerea sintagmei φίλος ἄξιος în rom. „frate de cruce”. Ritmul săltăreț, variația între rima încrucișată și rima pereche, imprimă textului scris un antren identic cu cel al fluxului vorbirii.

Traducerea numelor proprii de broaște și de șoareci nu e mai puțin fericit rezolvată. Iată răspunsul regelui broască la întrebarea șoarecelui :

εἰμι δ' ἐγὼ Φυσίγναθος ὅς κατὰ λίμνην
 τιμῶμαι βατράχων ἡγούμενος ἤματα πάντα
 καὶ με πατήρ Πηλεὺς ἀνεθρέψατο Ἵδρομεδοῦσα
 20 μίχθεις ἐν φιλόττητι παρ' ὄχθας Ἴριδανοῖο

„Bufnea-vodă nume-mi este/, purure stînd în Broștie/ schiptrul meu se'ntinde peste/ broaștele bălții aceste./ Iară vestea mea cea bună/ în toată lumea răsună/. Iar apoi cît despre viță/ nu-i cine să-mi bage vină/ căci pe mal de Dunăriță/ maica dulce, Undă-lină,/ m-au născut purcezînd groasă/ din Mocirlan, tare'n oasă” (v. 37–48).

Φυσίγναθος, „cel cu obraji umflați” este sugestiv tradus prin sintagma românească „Bufnea-Vodă”, care include calitatea de conducător, deținută de regele-broască, precum și o trăsătură fizică, obraji umflați. Părinții regelui-broască sînt „Mocirlan”, Πηλεὺς, πῆλος = „noroi” și „Undă-lină”, Ἵδρομεδοῦσα, „stăpîna apelor”. Nicoară, traducînd etimologic numele părinților regelui-broască a trecut peste nuanța de parodie ironică a textului original care conține o aluzie evidentă la numele părinților lui Ahile, Πηλεὺς, și Nereida Θετίς. Etimologic, numele lui Peleus, fiul lui Eacos, derivă de la radicalul παλ — „a agita”; πάλλω, „a agita (lancea)”. Numele fluviului pe marginea căruia s-a născut regele-broască, în originalul grec este Eridanul, nume care apare atît la Hesiod, *Theogonia* 338 cit și la Herodot, III, 115. Acest nume, destinat citorva cursuri de apă din Europa, în textul grec are funcția de a sublinia noblețea originii regelui-broască. Traducătorul, prinzînd această nuanță de emfază, transpune în ocul unde s-a născut regele-broască pe malul Dunării, care, pentru a rima cu „viță”, apare cu sufixul slav -iță, „Dunăriță”.

Numele șoarecelui invitat să-și expună genealogia, Ψιχάρπαξ „cel care prinde în gură firimituri”, ψιξ + ἀρπάζω este tradus prin „Rupe-fărîmi”; acesta este fiul lui Τρωξάρτης, „roade-pită”, τρώγω + ἄρτος.

Influența cîntecului popular continuă să fie pregnantă și în alte grupuri de versuri. După expunerea genealogiei sale, regele-broască se adresează cu aceste cuvinte soarecelui Rupe-fărîmi :

καί σε δ' ὄρω καλόν τε καί ἄλκιμον ἔξοχον ἄλλων
σκηπτοῦχον βασιλῆα καί ἐν πολέμοισι μαχητῆν
ἐμμεναι· ἄλλ' ἄγε θᾶσσον ἐὴν γενεῆν ἀγόρευε.

„Deci fiindcă și pe tine/ te văd a fi cu tărie/și viteaz cum se cuvine/ la război ori hărămie/ / pentru aceea greu să nu-ți fie/ a-mi spune a ta săminție”/. (versurile 49—54).

Traducerea românească evită redarea exactă a cuvintelor din textul grec, sare adj. καλός și sintagma σκηπτοῦχος βασιλεύς, ocolind așadar determinantul „purtător de sceptru”, pentru a adăuga o nuanță specifică în caracterizarea unui viteaz de prin părțile noastre : „viteaz cum se cuvine/ la război ori hărămie”, adică la război și la haiducie. Este o adaptare voită la realitățile românești, așa cum se întimplă adesea și în paginile traducerii *Istoriilor* lui Herodot, găsită de Nicolae Iorga la Mănăstirea Coșula.

O adaptare similară la realitățile traiului dus de țărani români se întîlnește și în lista bucatelor pe care șoarecele le înșiră atunci cînd se laudă cu ce a fost hrănit cînd era mic și cu ce bunătați se hrănește el acum. Mama lui îl naște : ... „într-o odaie/ hrînindu-mă pe apucate/și cărîndu-mi la copae/ din tot felul de bucate/, cărnuri, pită, nuci, alune/ din toate cele mai bune /.

Din lista de bucate înșirată în textul grec Nicoară expandează cuvîntul grec ἐδέσματα prin „cărnuri”, „pită”, suprimă *smochinele*, în textul grec βρωτὰ σύκα și traduce foarte bine cuvîntul κάρυα prin „nuci, alune”.

O a doua listă de mîncare începe la versul 35 din textul grec și la versul 81 din textul traducerii românești

σοὶ μὲν γὰρ βίος ἐστὶν ἐν ὕδασιν· αὐτὰρ ἐμοίγε
35 ὄσσα παρ' ἀνθρώποις, τρώγειν ἔθος· οὐδέ με λήθει
ἄρτος δοκοπάνιστος ἀπ' εὐκύκλου κανέοιο
οὐ πλακόεις τανύπεπλος ἔχων πολὺ σησαμόστρουον
οὐ τόμος ἐκ πτέρνη, οὐχ ἦπατα λευκοχίτωνα
οὐ τυρὸς νεόπηκτος ἀπὸ γλυκεροῖο γάλακτος
οὐ χριστὸν μελίτωμα, τὸ καὶ μάκαρες ποθέουσι
40 οὐδ' ὄσα πρὸς θοίνας μερίπων τεύχουσι μάγειροι
κοσμούντες χύτρας ἀρτύμασι παντοδαποῖσιν
οὐδέποτ' ἐκ πολέμοιο κακὴν ἀπέφυγον αὐτῆν
ἀλλ' ἰθὺς μετὰ μῶλον ἰὼν προμάχοισιν ἐμίχθην.

...tu în apă petreci viața / mie pe uscat mi-e dată / — / a mă hrăni cu dulceață / carea pe oameni desfată/ nici colac, nici plăcintă/ nu stă de mine nelnfrîntă/ orice e în bucătărie / prin scrinuri și cămară/ toate-mi sînt deschise mie/ pita, carne, pogăcioară/ caș dulce, unt și turtiță/ zămuri de bucătăriță/. De la război niciodată/ nu m-am tras înapoi de frică/ ci' nvrîtînd viteaza spată/ și lancea cu mîna voinică/ cu ostașii cei de frunte/m-am aflat la bătaî crunte (79—96).

Versul 35 din textul grec, după cum se vede, este tradus printr-un singur cuvînt „colac”, condensare foarte potrivită, procedeu reluat de altfel și pentru traducerea versului următor, prin cuvîntul „plăcintă”. Versul 38 este tradus prin „caș dulce”, căruia îi este adăugat și cuvîntul „unt”. Prin două cuvinte diferite „pogăcioară” cuvînt regional, însemnînd „turtă” (pogăce), și „turtiță”, Nicoară redă pe ἦπατα λευκοχίτωνα, pateuri de ficat. Cuvîntul grec πτέρνη : πέρνη = „jambon” este sugerat prin „orice e în bucătărie/ prin scrinuri și cămară”; versurile 39—40 sînt mutate, cu unele modificări și comprimări, la începutul tiradel : „a mă hrăni cu dulceață/ carea pe oameni desfată”.

Fidel tradus apare în schimb pasajul în care șoarecele își scoate în evidență calitățile războinice și deosebit de corect este redată construcția οὐδέ με λήθει (v. 34) prin „toate-mi sînt deschise mie”, ceea ce dovedește o bună cunoaștere a limbii grecești.

Scris cu litere cirilice, fragmentul respectă anumite reguli de ortografie, evitînd latinismele care apar în abundență în restul creației literare a lui M. Nicoară. Introducerea unor cuvinte din graiul regional ardelean, de tipul „pîtă”, „pogăce”, „hărămie”, ritmul imprimat traducerii prin octonarul trohaic și strofa de șase versuri converg spre concluzia că M. Nicoară a încercat să dea fragmentului un aspect poetic popular, intenție mai mult decît meritorie dacă luăm în seamă caracterul operei literare care a fost tradusă. Cu un secol mai tîrziu George Murnu însuși apela la fondul poeziei populare românești și la lexicul regional pentru a găsi corespondențele dorite pentru tălmăcirile sale din Homer. Procedeele fuseseră inaugurate de Moise Nicoară în mica sa traducere, prețuită îndeajuns de autorii Antologiei citate pentru a fi publicat.
